

НАУЧНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА МОРАЛА

Е. Маринова

Институт за изследване на обществата и знанието при БАН

ema_marinova@abv.bg

Резюме. В статията се показва междудисциплинарния характер на психологията на морала. Формулира се питането за степента на решимост на етическите проблеми в рамките на психологическото пространство със средствата на обективния психологически анализ и с помощта на понятийния апарат на съвременните клонове на психологията.

Ключови думи: психология на морала, морално развитие

Във всички времена моралът и нравите в обществото са предмет на особен обществен интерес. Те са обект както на нападки, упреци и тревоги, така и на значими социални проекти. Като че ли в общественото съзнание витае очакването за някаква етическа рецепта, за някакви гаранции за етическата предвидимост на моралния субект. Очакванията не се оправдават и това се оценява като етическо безсилие. Дали пък ключът към морала и нравите не е във владенията на не-етиката?

Обособяването на психологията на морала като междудисциплинарна научна територия има своите научни и социални източници, но то е и много силно мотивирано от многобройните етически питання, които остават без еднозначни отговори. Поради това, че тя владее силата на обективното психологическо изследване, на различния (нетипичен за етиката) инструментариум, към нея се делегат значими научни и социални очаквания.

Логично е питането за евристичния и инструментален потенциал на територията, за мярата на етическа пригодност на

обективното психологическо изследване на морала, за етическите граници на и в психологията на морала. Задачата, в рамките на която ще се ограничи тук е да покаже, че психологията на морала има психологически компетенции.

Позицията по въпроса ще е изходна за представянето на една по-широка тема – за обективното психологическо изследване и начинът на неговата употреба в етиката.

Психологията на морала е междудисциплинарна област, която изучава психологическите измерения на моралното съзнание, поведение и отношение на личността.

Първоначалното самоопределяне на психологията на морала е свързано с бурното развитие на нова междудисциплинарна област, в която етиката и психологията имат решаващо значение. На основата на обективното психологическо изследване (психологически експеримент) се изучават психологическите характеристики на моралното развитие на личността. Изследват се генезисът на моралното съждение и моралното мислене, факторите и проявите на морално поведение, моралната мотивация на по-

ведението. Целите са две. Първо, да се обяснят процесите на морално развитие и второ, да се изработят действащи психологически стратегии за морално възпитание.

Съвременното развитие на психологията на морала е свързано с философското осмисляне и с етизирането на теорията на моралното развитие. Внасянето на „етическа подреденост“ в теорията, философското и етическото осмисляне на подходите, резултатите и методите на изследване са част от съвременната артикулация на темата за моралното развитие. Очертава се нова насока в съвременното изследване, която излиза извън рамките на теоретичната интерпретация на емпириката. Навлиза се в територия, в която се мисли с категориалния апарат на етиката и философията на морала. Успоредно с традиционния интерес към моралното съждение и рационалността в морала, към моралния характер и към параметрите на моралното поведение се анализират моралната идентичност, ролята на емоциите в морала, моралната комуникация и моралното разбиране. Дискусиите са провокирани от темите за „вътрешните основания“ моралното чувство; за взаимодействието на рационалното и ирационалното, на когнитивното и афективното; за свободния избор и моралната автономия и др. Успоредно с тази нова тенденция се разгръща интересът към приложното знание – интересът към теорията на моралното възпитание нараства.

ОПОРИ НА СОБСТВЕНАТА БИОГРАФИЯ

Психологията на морала започва своя път в началото на ХХ в. в Европа. Дали защото съдбата, неумолимият ход на историята или клиниката на Шарко срещат хора с различна нагласа и с различна теоретична закваска, но френската психологическа школа става средище и стимулатор на нови тенденции. Експерименталното изследване на моралното развитие е една от тях. *Годината е 1932*, а името, с което се свързва раждането на новата изследователска област е знаково. Един психолог застава „на четири крака“ заедно с хлапетата в Ню Шател, за

да се докосне до техния морален свят. Жан Пиаже изучава правилата на детската игра и моралното съждение, за да обясни развитието на морала. „*Моралното съждение на детето*“ не е просто факт от една научна биография (Piaget, 1932). Това е първото системно експериментално изследване на детското морално развитие. Двете публикации, които са излезли до този момент на американска почва, все още нямат отглас (Macaulay, Watkins, 1925-26; Hartshorne, May and Maller, 1928). В тях се изучават моралните ценности и се стига до изводи, които се изключват взаимно. Едва след години, в контекста на дискусията за същността на „моралния характер“, Х. Хартшорн и М. Мей излизат на сцената, но остават все така в сянка. Затова пък Лауренс Колберг, който им опонира, успява не само да разгърне структурния когнитивизъм на Жан Пиаже, но и да завоюва огромен авторитет и влияние, създавайки своя школа, която е жизнена и до днес. И понастоящем продължават да се проверяват резултатите на Жан Пиаже и на Л. Колберг, като акцентът е върху кроскултурния анализ. Нещо повече – реализирането на такова изследване се счита за задължителен етап в обучителната програма на начинаещите изследователи на морала. От друга страна, не е случайно, че изследователи от различни теоретични закваски посочват Ж. Пиаже и Л. Колберг за свои учители и предтеча. Добър пример е социалният когнитивизъм, който черпи сили и от краха на универсалните принципи на Л. Колберг.

Значителният изследователски интерес към новата гранична област концентрира огромен човешки и научен потенциал, води до бързо развитие на изследователския апарат и до натрупването на значителен масив от научни резултати. Всичко това се случва в сравнително кратки срокове, създава очакване за революционен поврат в знанията за морала, като още повече засилва привлекателността на темата и интереса към нея. Дискусията за същността и предмета на психологията на морала започва много по-късно, когато изследователската област вече е факт. Темата се е разраснала

и е увлякла нови и нови изследователи. Нашумяват изследванията на А. Бандура, С. Милграм, М. Хофман, Дж. Аронфрид, В. Мишел, З. Фройд, Дж. Гилиган и др. Излизат публикации, които са знакови за психологията на морала – такива са статията на Б. Лагане и Дж. Дарли „Безотговорният наблюдател. Защо той не помага?“ (1970) и последвалата я „Отговорният наблюдател – защо той помага?“ на Т. Хъстън и Ч. Кърт. „Покорство и авторитет“ (1974), „Експериментът в социалната психология“ (1977) и „Агресията“ (1977) на Ст. Милграм, „Анализ от гледна точка на социалното учене“ (1973) и „Теория на социалното учене“ (1977) на А. Бандура са съпътствани от океан от изследвания, посветени на моралната ситуация и на параметрите на моралното поведение. Проблемите на моралното формиране се осмислят като предмет на обективно изследване. Така за стотици изследователи психологията на морала става основна тема, на която посвещават своите творчески сили и която мотивира изследователския им интерес.

Появяват се десетки научни общества, обединени от общи изследователски задачи, присъщи на психологията на морала. Такива са например Association for moral education (AME), възникнала през 1971 г. и официално представена от списанието „The Journal of Moral Education“; Jean Piaget Society, създадена през 1970 г., преименувана на Jean Piaget Society: Society for the Study of Knowledge and Development през 1986 г., със списание „Cognitive Development“; American Educational Research Association, водеща своето начало от 1916 г. също със свои научни форуми и списание. Дискусиите са на страниците и на научната периодика, като сред тях особено предпочитани са „Journal of Personality and Social Psychology“, „Journal of Genetic Psychology“, „Journal of Abnormal and Social Psychology“, „Child Development“ и др. Поредицата от кроскултурни изследвания (под редакцията на К. Руан, Th. Lickona, G. McLean и др.), посветени на ценностите, моралния характер, моралното формиране, социалната среда и

др. обединяват учени от цял свят, принадлежащи към различни теоретични направления и още е открита. През седемдесетте и осемдесетте години „Вопросы психологии“ публикува поредица от ефективни изследвания на морала на детето, чийто автори са Л. И. Божович, Т. Е. Конникова, С. Г. Якобсон (самостоятелни и в съавторство с В. Г. Щур, С. Г. Лавриненко, Т. М. Феодорова, Л. П. Почеревина, Ф. Т. Михайлов и др.), Е. В. Суботски и др. Значимо е присъствието на сборника „Психологически проблеми на нравственото възпитание на децата“ (1977) и на книгата на С. Г. Якобсон „Психологически проблеми на етичното развитие на децата“ (1984). У нас „Морал и социална психика“ на В. Вицев (1974) е източник на силни внушения за значимостта на проблемите, свързани с досега на морала със социалната психика. По-късно излизат и няколко публикации на К. Байчинска, като част от кроскултурно изследване на ценностното развитие.

Въпреки и сравнително млада, психологията на морала има ясно формулирани, добре обособени и убедително защитени изследователски алтернативи, което е показателно за степента на разгърнатост и задълбоченост на изследователските търсения. Отграничавам четири основни подхода, които структурират разглежданото научно пространство: структурно-когнитивен, социално-когнитивен, дейностен и психодинамичен, определени на основата на три критерия: 1) общи идейни основи, 2) обща методология на изследване и 3) обща концептуална основа¹. Първият, се

¹ Има различни класификации (Л. Колберг, Врен, Божович и др.), в основата на които стоят различни критерии. За Л. Колберг психологията на морала се развива в три основни насоки. Това са когнитивният структурализъм, социализацията и психоанализата. Авторът въвежда пет критерия, за да представи ясно идейните параметри на своите възгледи. Те са: обяснителен принцип на моралното развитие; основен мотив на моралното развитие; интерпретация на моралното развитие чрез понятията универсално-релативно; произход на моралните норми и ценности; същност на социалната стимулация. Предложената класификация е изцяло концептуална; тя не отразява методите или други параметри

развива върху основата на генетическата идея, структурализма, формалния анализ и метода на клиничната беседа; вторият, на прагматизма, функционализма, операциялизма, бихейвиоризма и социалния експеримент; третият, на марксистката етика, културно-историческия подход в психологията, дейностния анализ и експеримента в развитието на личността; четвъртият – на развитието на психоаналитичната идея и психоаналитичните методи. Всеки един от тях е анализиран подробно на друго място (Маринова, Е, 1998, 2004, 2010).

на изследванията в психологията на морала. Също така трябва да се подчертае, че социализацията и психоанализата са представени схематично, единствено за да се дефинира структурният когнитивизъм. По разбираеми причини извън обсега на интереса на автора остава руската школа, която, въпреки и донякъде обособена, се включва в общата дискусия, благодарение на плеяда от изследователи от школата на Л. С. Виготски, които „са обсебени“ от проблемите на личностното (в общопсихологичен и патопсихологичен план) – А. Н. Леонтиев, Б. В. Зейгарник, А. В. Лурия и др, а също така и на детското развитие – Д. Б. Елконин, Л. И. Божович и др. Диалогът с англоезичните традиции се осъществява по две основни линии – проверка и сравнение на резултатите, получени в обективните изследвания на западните автори (Д. Б. Елконин и неговите ученици Т. Е. Болотова и Е. В. Филипова (1971), Т. И. Островска (1972), Е. Маринова (1980)) и реализиране на собствени изследвания, основаващи се на обяснителната парадигма, в която моралното развитие се разглежда като „сърцевина“ на личностното формиране на детето.

Интерес представлява и класификацията на Т. Врен, за който понятието обхваща различни, радикално различаващи се теоретични подходи. Авторът ги подрежда според степента, в която „моралната значимост на ситуацията е когнитивна конструкция, в смисъла, че моралните съждения имат мотивираща ефикасност като причина“. Започва се с екстерналистски ориентираните концепции и се завършва с интерналистски ориентираните. Така радикалният бихейвиоризъм и структурният когнитивизъм се оказват идейно най-отдалечени.

Характерно за тази класификация е, че се търси мястото в скалата на екстернализма-интернализма не само на отделните теории, но и на различните идеи, които могат да съжителстват в една концепция или дори при един автор. Проследява се многообразието на идеите, но се губи логиката на тяхното възникване и развитие.

Ще споменем и С. Г. Якобсон, която различава четири относително самостоятелни сфери в психоло-

Психологията на морала заема много солидно място в образованието и в изработването на стратегии за възпитание на подрастващите както в много развити европейски страни, така и в съвременната американска възпитателна система. Изучаването на теоретиците, постиженията и методите, характерни за основните подходи в психологията на морала са залегнали устойчиво не само в програмите на висшите училища, но и в тези на европейските и американските колежи. Във всички американски университети се предвижда усвояване на дилемите и стадиите на Л. Колберг;

гията на морала. Всяка една от тях изучава различен аспект на моралното развитие – моралното поведение; морално ценните и морално одобряемите отношения към другите хора; моралните знания, представи и съждения; моралните чувства. Към подобно схващане се придържа и Е. В. Суботски.

Въпреки формалните различия, първите две класификации са принципно близки. В основата на екстернализма-интернализма на Т. Врен лежат критериите, изведени от Л. Колберг. Основното различие между тях е, че Т. Врен подрежда отделните изследвания, без да ги обобщава в по-големи идейни течения. Ние изразяваме съгласие с общите принципи, които са в основата на тези две класификации.

Когато се търсят концептуалните различия на подходите, предложената стратегия е адекватна. Когато се търси мястото на всяка една идея в психологията на морала и логиката на нейното развитие, анализът единствено на концептуалната специфика ограничава видимостта. Защото винаги има възгледи, които гравитират към една или друга концепция или са етап от развитието ѝ, без да са представителни за нея. Така например радикалният бихейвиоризъм има отношение към генезиса на теорията на социалното учене, но не е представителен за последната. Ранният З. Фройд и късната психоанализа се различават по същество. От друга страна, раздробяването на психологията на морала на идейни атоми (както е в случая с Т. Врен) не позволява да се проследят нито развитието на възгледите, нито произходът на идейните конфликти. Kohlberg, L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach. – In: Moral Development and Behaviour: theory, research and social issues. Lickona, T. (Ed.), New York, Holt, Rinehart & Winston, 1976, pp. 48-49. Wren, T. Caring about morality. Philosophical perspectives in moral psychology. Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1991. Якобсон, С. Г. Психологическите проблеми етичното поведение на детето. М., Прогрес, 1984, с. 6-8. Kohlberg, L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach, p. 48.

дискутира се ефективността на агресивните социални модели; стимулира се просоциалният стил на поведение. Всеки един колеж и университет отделят специално внимание на ценностните приоритети, които се изучават под рубриците „етика“, „етически ценности“ и пр. Стадиите на Жан Пиаже и на Лауренс Колберг, моралните дилеми, „подходът на справедливата общност“, просоциалното поведение, агресивните модели, етическите параметри на социалната среда, „машината на агресията“ на Бъс, разпределението на отговорността на Милграм – всичко това и много други са в задължителната програма за обучение не само на психолози и етици, но и реално се проиграват в програмите за личностно израстване на колежани и студенти. Психоанализата, от своя страна, също успява да заеме много солидна ниша в живота на съвременния човек, разтерзан от тревоги, съмнения, страхове и угризения. Така влиянието е не само върху когнитивния потенциал на съвременния образован човек, но и върху обществените стратегии за личностно възпитание и формиране.

ПАРТНИРАНЕ НА ПРЕДМЕТ И СРЕДСТВА

Уникално за психологията на морала е съчетанието на предмет и инструментариум и по-конкретно изследването на морала с обективни средства. Предметът на изследване се диктува от зоните на съприкосновение на етика и психология. В същото време тяхното установяване е необходимо, но не достатъчно условие за възникването на нова изследователска област. За да може това да се случи е необходимо предметът на общ интерес да се трансформира в предмет на специално научно изследване.

Предметът на изследване в психологията на морала е ясно формулиран – това е моралът в неговите проявления. Изучават се моралното съждение, моралната мисъл, моралното поведение, моралната мотивация, моралните емоции. Изборът на предмет следва логиката на изследователски търсения в психологията на морала, която на свой ред се диктува от изследователски-

те приоритети и от избора на научен инструментариум.

Психологията на морала разчита на възможностите на „комплексното изследване“. При него се отстоява ценностната самостоятелност на взаимодействащите дисциплини, взаимодействащи, но не лишавачи се от своята концептуална, ценностна, категориална уникалност. Етическият анализ се придържа към една специфична плоскост на разсъждение, рамкирана от етически ценности жалони, която изисква интерпретация на изучаваните феномени и процеси чрез етическите категории „добро-зло“, „справедливо-несправедливо“, „дължимо-необходимо“, „свобода на избора-отговорност“ и т.н. Отстояването на автономността на тази територия е от изключително методологическо значение, тъй като от него зависи дали ще се реализира пълноценно комплексно изследване или анализът ще се плъзне по нанадолнището на психологизирането.

Психологическият анализ на свой ред стимулира развитието на психологията на морала. Може да се каже, че психологията на морала се „откъсва“ от тялото на експерименталната психология в резултат от формулирането на нови изследователски задачи – изучаване на генезиса на моралното съждение, на моралното правило, на моралното поведение.

Участието на психологическите методи в психологията на морала не е равностойно. Някои от тях, и особено обективното изследване и социалният експеримент, свързани с бурното развитие на експерименталната психология и на социално-психологическото изследване, имат голяма тежест в конструирането на психологията на морала. В този ред на разсъждение не може да не се подчертае значението на генетическите методи, свързани с развитието на генетическата епистемология, както и методите на изследване на личността и нейното развитие. Психоанализата също дава своя принос – проективните методи устойчиво навлизат в изучаването на личността; използват се методите на „клиничната беседа“, „на клиничния случай“ и др. Не

така изявено, но все пак значимо е и присъствието на методите, характерни за невропсихологията и психиатрията. При дискутирането на някои проблеми (пр. на моралните чувства) се засилва влиянието на клоновете на психологията, които са чувствителни към изследванията, разположени на границата на психологията и биологията. По посока на социалните дисциплини територията на комплексността обхваща граничните на социологията и психологията области, като с любопитство поглежда към етносоциологическите изследвания. Ако трябва да се очертаят границите на нейната научна територия, то те са твърде неопределени и си променят според формулирането на всяка нова изследователска задача. Като цяло етиката и философията на морала, експерименталната психология, социалната психология, детската и възрастната психология, теориите на личността, теориите на развитието, теориите на моралното развитие² подготвят възникването на психологията на морала. Предметът на изследването определя и научната територия на комплексното изследване. Така достигаме до следващата характеристика на научната методология, която е много ясно манифестирана в психологията на морала.

Предметът на изследване, от своя страна, провокира развитие на методите. Изучаването на моралното правило и на моралното съждение при детето води до развитие на метода на клиничната беседа при Ж. Пиаже. Неговият последовател Л. Колберг разработва дилемите като средство за анализ на стадийността в моралното развитие. Не по-малко ярки са обективните методи на А. Бандура, С. Милграм и пр. Ла-

бораторният метод и теренното социално-психологическо проучване достигат нови висоти точно на основата на решаването на етически задачи. „Машината на агресията“ на А. Бъс, „Куклата Бобо“ са създадени и усъвършенствани за изучаването на агресивното поведение. Като резултат психологията внася в комплексното изследване на морала генетическата перспектива, обективното изследване, връзката на теорията с възпитателната практика.

НАУЧНИ КОМПЕТЕНЦИИ

Въпросът за научните компетенции не може да бъде заобиколен при дефинирането на психологията на морала. Той е изключително важен не само за адекватните интерпретация и приложение на получените резултати, но и за осмислянето на цялостния евристичен и инструментален потенциал на територията.

Като реални участници в изследователския процес и в препоръчителните анализи, изследователите, които работят в разглежданата област, имат своя изразена позиция. Тя далеч не е еднозначна и като съдържание, и като влияние върху социалните очаквания.

Оценката на компетенциите като психологически е застъпена (по различен начин и с различни мотиви) от редица водещи автори. Малцина се самоопределят като психолози поради психологическата си закваска и отдалечеността си от философската парадигма или етическия начин на мислене. Такива са (с голяма доза условност) само изследователите от руската традиция. В дейността подход изследванията изцяло са потопени в психологическото поле. Психологически са задачите, целите и средствата на изследване, мисленето за изследвания предмет, изводите, касаещи структурата (целите и средствата) на моралното поведение, които са съществени за теорията на моралното възпитание.

Болшинството теоретици обаче имат етически усет и философски нагласи. Те се стремят към философско обобщение и търсят етическия дискурс и точно затова

² Теориите на моралното развитие интерпретират темата за същността, характера, критериите и пр. на моралното развитие. В контекста на нашето изложение е важно да се знае, че те, първо, не са обвързани задължително с психологията (има културологични, социологически и други теории на моралното развитие). Второ, те не се основават задължително на експериментален опит (Л. Леви-Брюел, Е. Дюркем и др.). Преглед на теориите на морално развитие има в: Kay, W. Moral development. London, George Allen & UNWIN LTD, 1970.

се чувстват длъжни да дефинират ясно възможностите на своя инструментариум, формулирайки ясно ограничеността на компетенциите на своя анализ. Присъединявам се към извода им, че обективните изследвания на морала са психологически по своя характер; компетенциите на психологията на морала са психологически; изводите имат стойността на психологическа експертна оценка за характеристиките и развитието на изследваните морални явления.

Особено ясно тази теза е формулирана в когнитивния структурализъм, където изходната задача е да се намери формално-психологически инструмент за изучаване на моралното развитие. Анализът при Жан Пиаже има двупластова структура, като ясно се отграничава конкретно-психологическото от формално-логическото ниво. Развитието на моралното правило, на моралното съждение, на осъзнаването на моралното правило принадлежат на конкретно-психологическия анализ. Разбирането за „двата морала с различен произход“ е средство за формално-психологически анализ на моралното развитие. При Л. Колберг анализът на моралното развитие е изцяло формално-психологически. Формално-психологически са стadiите на морално развитие, разбирането за моралния характер, моралната зрелост, целите на моралното възпитание.

Психологията на морала възниква и се развива като научна област, която изследва генезиса на морала. Моралното развитие, съпоставянето на индивидите и социалните общности, нравственото възпитание и др. са теми, които естествено присъстват в предмета на изследването. В зависимост от това как се определят компетенциите на специално изработения научен инструментариум – като психологически или като етически, анализът тръгва по различно русло.

Така например Л. Колберг осъзнава риска при етическо съпоставяне на индивидите и социокултурните общности. Той подчертава, че моралното сравнение е възможно единствено в неговия психологически аспект, т.е. по отношение на това, което е постигнато или вече е, а не по отношение

на това, което трябва да бъде, с което се ангажира философският анализ (Kohlberg, 1976: 398). Въпреки това, основните упреци срещу автора са именно по отношение на възможността отделни социокултурни общности да се определят като морално непълноценни. Обвиненията са за приписване на морална непълноценност и за морална дискриминация.

Ако към субекта на морална дейност се прилага етическият критерий, то би трябвало да се говори за „добри и лоши морални съждения на индивидите“; за „градиране на индивидите като повече или по-малко морални“; за различие в тяхната „морална ценност“.

Това, което твърди авторът е, че „всеки по-висок стадий е структурно по-адекватен от предшестващите го“; че „тази адекватност се дискутира в психологическа перспектива, характеризираща по-късните стadiи като „по-високи“, „по-развити“, „по-диференцирани“ и „по-уравновесени“ (Kohlberg, 1981: 51). Критерият, който се прилага е формално-психологически, а не етически. Стадиите се различават по отношение на нивото на морална развитост, което се определя по формално-психологически показатели. Твърди се, че „високите стadiи на съждение са по-морални отколкото ниските стadiи във формален смисъл“ (Kohlberg, 1981: 52).

Въпреки че за моралното развитие изследователят „е принуден да съди само по развитието на моралното съждение“ тогава, когато трябва да мотивира различията между по-високите и по-ниските морални стadiи, изследователят напомня, първо, че понятието „морален“ се изчерпва с „моралните съждения или решенията, основаващи се на моралните съждения“ (Kohlberg, 1981: 53). Второ, „подобно на повечето морални философи от Кант до Наре, Baier, Aiken и т. н., ние определяме морала в термините на формалния характер на моралното съждение или моралната гледна точка, а не в термините на тяхното съдържание.“ (Kohlberg, 1981: 54). Трето, формалното определение на морала е възможно само, ако се приеме, че съществуват нива на развитие на морал-

ното съждение, които в нарастваща степен се приближават към етическите образци. Определението в рамките на стратегията на развитието „изолира функцията например интелигентността, но дефинира тази функция чрез прогресивното изясняване на развитието на функцията.“ (Kohlberg, 1981: 54). Подобно на Ж. Пиаже, който определя интелекта като функция, която има своето място още в сензо-моторния интелект, но придобива своите цялостни очертания в крайните етапи на развитие, Л. Колберг счита, че моралната функция присъства в съжденията за „добро“, „лошо“ и „трябва“ на малките деца, но тази морална функция се дефинира цялостно едва в крайните си стадии на развитие в лицето на „принципния морал“.

Л. Колберг полага усилия да се предпази от подмяната на формално-психологическия с етически анализ, защото заместването на формално-психологическата оценка с нейния етически аналог значително деформира идеята за формално-психологическа диагностика на моралното развитие. Той се съгласява с релятивизма, че хората не може да бъдат оценявани като „по-добри“ или „по-лоши“, но не защото основните морални ценности са относителни и несъпоставими, а защото спецификата в йерархията на ценностите се дължи на достигнатия стадий на морално развитие, а критериите за различаването на стadiите са психологически, а не етически по своя характер. В „Определението на морала“ той пише: „Ние държим да внесем яснота обаче, че нашето твърдение, че стадий шест е по-морален образец на мислене, отколкото по-ниските стадии е различно от твърдението, че ние можем или ще подредим индивидите като по-вече или по-малко морални. Ние се съгласихме на друго място, че няма приемлив или категоричен смисъл да се оценяват или да се градират личностите като морално по-добри или по-лоши. Съжденията за личностите като за морално добри или лоши или съжденията на похвалата или на порицанието не са справедливи в присъствието на универсалните морални принципи. В своя най-висок стадий принципът на

справедливостта (или принципът на максималното човешко благополучие) предписва задължението да се действва справедливо или да се развива благополучието на хората), той не предписва задължението да се порицава несправедливото, нито пък дава правила за това. Въпреки че има някаква рационална основа за наказанието, няма категорично рационална или морална основа за порицаването на другите. От морална гледна точка, моралната ценност на всички хора е категорично една и съща, тя е равна. Моралната теория не изисква да се създават образци за оценка на моралната ценност на хората и твърдението, че стадий шест е по-морален начин на мислене, не приписва по-висока морална ценност на индивида, намиращ се на шести стадий.

Причините за това възражение са достатъчно очевидни за възпитателя. Докато да се развива общата интелигентност като нещо добро и да се получава наслада от напредването на детето в интелектуалния труд е философски легитимна цел на възпитателя, напълно неоправдано е за възпитателя да преценява детето, напредващо по-успешно в интелигентността като за личностно по-ценно, отколкото друго, постигнало по-малко в интелигентността. Докато само безмозъчният учител може да направи тази грешка по отношение на тестовете за интелигентност, би било лесно да се интерпретират погрешно нашите тестове за морална зрелост като оправдаване на такова несправедливо степенуване“ (Kohlberg, L. 1981: 53).

Моралният стадий е формално-психологическата мяра на моралното развитие. Използуваното в този контекст понятие „морална зрелост“ е също формално-психологическо по своята същност. Моралната зрелост е „по-морален модел на мислене“ или трябва да се степенуват индивидите като повече или по-малко морални“. „Моралната адекватност“ се използва в смисъла, че моралният стадий е формално-психологическата мяра на движението на индивида към етическия идеал.

Съответно и задачите на моралното възпитание са формулирани в рамките на

психологическите основи на моралното развитие. „Възпитателната цел да се стимулира моралното развитие към стадии 5 и 6 е целта да се даде на индивида потенциала да се занимава с моралното съждение и дискурс, а не целта да се внуши определен морал в него“ (Kohlberg, 1981: 52). Стимулира се начинът на мислене за моралните проблеми, а не усвояването на определени морални образци. Съответно и целта „да се стимулира детето да е морално“ се употребява в този формален смисъл и в психологически контекст.

Ще обобщим, че структурният когнитивизъм търси формалната структура, която е обща за социалния, моралния и интелектуалния свят така, щото, описвайки закономерностите на психичното (интелектуалното) с формални средства, да разкрие (по силата на аналогията) закономерностите на социалното и моралното. Формално-психологическият анализ на трите паралелни свята (интелектуално, социално и морално) не дава очакваното всесилно решение. Моралното развитие се оказва неотделимо от своята ценностна потопеност и от релативността на своето битие. Така началната задача, която е формулирана като формално-психологическа, остава завинаги в психологическото поле, без да може да придобие етически живот въпреки усилията на ползвателите на формалния апарат на структурния когнитивизъм. Потребителите на формално-психологическите средства (стадии на морално развитие, морална зрелост и др.), поради фриволността и отдалечеността на своята интерпретация от първообраза, проработват негативния сюжет, като показват какво се случва, например, ако стадирането или съпоставянето на индивидите и социалните общности не е само формално-психологическо, а е и етическо. Така със своя мисловен експеримент те бетонират компетенциите на структурния когнитивизъм във владенията на психологията, прекъсвайки всички излази към строго етическото пространство.

Друг много успешен пример е социалният когнитивизъм, който тръгва към анализа на моралното поведение със сред-

ствата на социалната психология и на експерименталните методи, поставяйки си, обаче, по-далечни – етически цели, които са продиктувани от социалните питання. Всъщност американската традиция в психологията на морала поставя едни от най-централните въпроси, които третират компетенциите на изследователското поле. Това са въпроси, които разглеждат мястото на социалната психика във формирането и функционирането на морала, а оттам и въпроси, свързани с взаимоотношенията на социалната психология и етиката.

Въпросът за обективното психологическо изследване и за мярката на неговата етическа приложимост далеч не се затваря в рамките на структурния когнитивизъм, на социалния когнитивизъм или на която и да е друга теория. Той се оказва успешен тест за адекватността на всеки научен проект в разглежданата област.

Той се преформулира като питане за степента на решимост на етическите проблеми в рамките на психологическото пространство – със средствата на обективния психологически анализ и с помощта на понятийния апарат на съвременните клонове на психологията. Връща ни към проблематика, която се смята за базова или основоположна в познанието за морала и социалната психика.

За да можем да си отговорим защо етическите проблеми на обществото (не само американското) не могат да бъдат решени изцяло със средствата на социалната психология, трябва да имаме яснота за природата на морала и на социалната психика и да анимираме взаимовръзката в тяхното функциониране. Нещо повече, тази взаимовръзка трябва да се мисли като начин на съществуване както на морала, така и на социалната психика. На ниво наука тази взаимовръзка може да бъде проследена поне на три нива. Първото е свързано с мястото на морала и на социалната психика в регулацията на моралното поведение. Второто ниво е свързано с анализа на понятийната система на етиката и на социалната психология и до колко те могат да бъдат внедрени при етическия анализ на

моралното поведение. Третото ниво предполага анализ на реални етически проблеми, дефинирани в полето на психологията на морала е свързано с проблемите на моралното възпитание.

ЛИТЕРАТУРА

- Маринова, Е., Ж. Пиаже (1998). Двата морала. М&М, С., 1998;
- Маринова, Е. (2003). Поведение и морално развитие. Ситроник, С., 2003;
- Маринова, Е. (2010). Начално развитие на моралните чувства. Фабер, С., 2010.
- Hartshorne, H., M. A. May, and J. B. Maller. Studies in the Nature of Character: Vol. 1, Studies in Deceit, Hartshorne and May, New York, Macmillan, 1928.
- Kohlberg, L. (1976). Moral Stages and Moralization: The Cognitive_Developmental Approach. In: Moral Development and Behaviour: theory, research and social issues. Lickona, T. (Ed), Washington.
- Kohlberg, L. (1981). The Philosophy of Moral Development. Moral Stages and the Idea of Justice. San Francisco. Macaulay, E., S. H. Watkins. An Investigation into the Development of the Moral Conceptions of Children. Parts 1 and 2. The Forum of Education, IV, 1925–1926;
- Piaget, J. (1932). The moral judgement of the child. New York, Harcourt and Brace, 1932.

SCIENTIFIC COMPETENCES OF MORAL PSYCHOLOGY

Emiliya Marinova

***Abstract.** In the article the interdisciplinary character of moral psychology is examined. The question of the solvability of ethical problems within the scope of psychology through both the methods of the objective psychological analysis and the conceptual apparatus of contemporary branches of psychology is posed.*

Key words: moral psychology, moral development

*Доц. д-р по философия Емилия Маринова
ИИОЗ, БАН*